

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح سه

رشته کلام و فلسفه اسلامی

عنوان:

تصرف تکوینی انسان از دیدگاه

عقل و نقل

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین فیض آبادی (زید عزه)

استاد مشاور:

دکتر عباس جوارشکیان (زید عزه)

نگارش:

حسن صادقی

سال تحصیلی: ۱۴۰۰-۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشکش به:

روح پاک و مطهر حضرت ختمی مرتبت. برترین مخلوق الهی و اشرف مخلوقات، رسول خاتم حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم و دخت گرامی او حضرت صدیقه طاهره فاطمه زهرا سلام الله علیها و همچنین امام العلیا والاولیا حضرت امیرالمومنین علی علیه السلام و ارواح طیبه معصومین صلوات الله علیهم ساحت مقدس خاتم الاولیاء علی الاطلاق حجّت ابن الحسن العسکری و لیعصر و امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و همچنین بر روح پاک امام خمینی قدس سره و شهدای انقلاب اسلامی و شهدای مدافع حریم اهل البیت علیهم السلام و سید الشهداء مدافعین حرم شهید سردار بزرگ اسلام حاج قاسم سلیمانی عزیز و همچنین تقدیم به رهبر انقلاب حضرت آیت الله سید علی حسینی خامنه ای دام ظلّه العالی.

تشکر و قدردانی:

نگارش این پایان نامه را مرهون الطاف مسئولان مدرسه علمیه عالی نواب ارشاد های علمی و کاربردی استاد معظم جناب حجّت الاسلام و المسلمین آقای فیض آبادی و همچنین مرحمت استاد دکتر جوارشکیان و هدایت ایشان برای راهنمایی و مشاوره نسبت به این موضوع و تحصیل و شاگردی خدمت در محضر این اساتید باعث خرسندی اینجانب می باشد که از زحمات این عزیزان کمال قدردانی را دارم همچنین توفیقات خداوند را نسبت به اساتید این مدرسه علمیه از خداوند مسئلت دارم.

همچنین کمال تشکر را از زحمات بی دریغ پدر و مادر و بستگان خانواده ام و همسر اینجانب که با تحمل و صبر و حوصله فراوان اینجانب را در مقاطع متعدد تحصیلی به خصوص در مرحله نگارش این رساله یاری کرده اند کمال قدردانی را دارم و توفیقات روز افزون آن را از خدای سبحان خواستارم.

چکیده:

یکی از مسائلی که از گذشته های دور مورد توجه بوده، امکان تصرف انسان در موجودات پیرامون خود است. در این پایان نامه بر آنیم که، نه تنها امکان تصرف تکوینی انسان در همه اشیاء (جمادات، نباتات و حیوانات) را ثابت کنیم، بلکه می خواهیم نقش انسان را در پدید آوردن و خلق اشیاء، با ادله عقلی نظیر: قاعده الواحد، سنخیت بین علت و معلول و قاعده امکان اشرف و احسن و همچنین ادله نقلی نظیر: تصرفات تکوینی انبیاء و امامان و اولیاء خدا در قرآن و روایات به ثبوت برسانیم؛

از آن رو که انسان، به عنوان اشرف مخلوقات، تنها موجودی است که به مقام تعلیم اسمای الهی نائل شده است. که مقام تعلیم اسمای الهی مقامی است که انسان را به حقایق اکوان و اشیا نایل میکند و هر فردی به مقدار سعه وجودی خود میتواند از آن بهره عینی و وجودی بگیرد و حتی قدرت تصرف تکوینی و خلق اشیا را بدست آورد و این مطلبی است که از قرون پیشین دغدغه بشر بوده و انسانها در این علوم غورداشته که این علوم الان به عنوان غریبه نام برده میشود اما بشر پیشین دنبال این علوم بوده اند که در این پایان نامه به ذکر برخی از این رشته های علوم در فصل آخر نام برده خواهد شد.

کلید واژه ها: انسان کامل. خلیفه الهی. ولی الله. ولایت تکوینی. تصرفات تکوینی.

فهرست مطالب

بخش اول: کلیات و مفاهیم

فصل اول: کلیات

۱-۱-۱ بیان مسأله:

۲-۱-۱ ضرورت تحقیق:

۳-۱-۱ پیشنهاد تحقیق:

۴-۱-۱ سوال اصلی تحقیق:

۵-۱-۱ سوالات فرعی تحقیق:

۶-۱-۱ فرضیه های مطرح:

۷-۱-۱ اهداف تحقیق:

۸-۱-۱ روش تحقیق:

۹-۱-۱ ساختار و سازماندهی تحقیق:

فصل دوم: مفهوم شناسی

۱-۲-۱ واژه امکان:

۲-۲-۱ مفهوم شناسی تکوین:

۳-۲-۱ مفهوم شناسی ولایت:

فصل سوم: مبانی فرضیه:

۱-۳-۱ خلافت چیست و خلیفه کیست؟

۲-۳-۱ رابطه بین خلافت انسان و ولایت تکوینی:

۳-۳-۱ تعیین مصداق خلیفه خداوند

۴-۳-۱ بررسی احتمالات پنج گانه:

۵-۳-۱ مستخلف عنه کیست؟

۶-۳-۱ مراتب خلافت:

۷-۳-۱ شرایط استخلاف انسان کامل:

- نتیجه:
- فصل چهارم: مراد از اسماء
- 1-4-1 فرق بین اسما و صفات الهی:
- ۲-۴-۱ نقش علم به اسما در مقام خلافت:
- 3-4-1 تفاوت فرشتگان با انسان در تعلیم اسماء
- ۴-۴-۱ ویژگی ها و اوصاف اسماء الهی:
- ۵-۴-۱ ویژگی اسماء الهی:
- ۶-۴-۱ تفاوت اسما الله در فلسفه و عرفان:
- ۷-۴-۱ انسان کامل، هدف خلقت:
- ۸-۴-۱ انسان کامل روح عالم:
- ۹-۴-۱ اسم شریف "ولی" و ارتباط آن با تصرفات تکوینی:
- ۱۰-۴-۱ اشتقاق اسم الاسم لفظی و کتبی از اسماء تکوینی:
- ۱۱-۴-۱ معنای حقیقی اسم شریف "ولی":
- ۱۲-۴-۱ مقام شریف ولایت و نبوت و رسالت:
- ۱۳-۴-۱ معطی ولایت و نبوت در تصرفات تکوینی:
- ۱۴-۴-۱ ولایت میزان افضلیت تکوینی:
- فصل پنجم: مراتب ولایت
- 1-5-1 تقسیمات ولایت:
- 2-5-1 ولای منفی:
- ۳-۵-۱ ولای اثباتی:
- ۱-3-۵-۱ ولای اثباتی عام:
- ۲-۳-۵-۱ ولای اثباتی خاص:
- ۱-۲-۳-۵-۱ ولای محبت و قرابت:
- ۱-۲-۳-۵-۱ ولای امامت:

..... ۱ - ۵ - ۳ - ۲ - ۳ ولاء زعامت:

..... ۱ - ۵ - ۳ - ۲ - ۴ ولاء تصرف:

..... فصل ششم: مراحل ولایت تکوینی

..... 1-6-1 ولایت تکوینی:

..... ۱-۶-۲ قلمرو تصرف تکوینی:

..... 1-6-3 مراتب ولایت تکوینی:

..... ۱-۶-۴ نتیجه تقسیمات:

بخش دوم

..... فصل اول: بررسی دلایل عقلی و فلسفی

..... ۱-۱-۲ امکان تصرفات تکوینی

..... ۲-۱-۲ قانون علیّت و ارتباط با تصرفات تکوینی:

..... ۳-۱-۲ معنای علت و معلول:

..... ۴-۱-۲ برهان منطقی اثبات علیّت:

..... ۵-۱-۲ تقسیمات علت:

..... ۶-۱-۲ علت واحد و کثیر:

..... ۷-۱-۲ علت بسیط و مرکب:

..... ۸-۱-۲ قانون سنخیت بین علت و معلول و ارتباط آن با تکوینیات:

..... فصل دوم: بررسی قاعده الواحد و ارتباط آن با تکوین:

..... ۱-۲-۲ ادله اثبات قاعده الواحد:

..... 1-1-2-2 برهان اول:

..... 2-1-2-2 برهان دوم:

..... ۲-۲-۲ کاربرد قاعده الواحد در ولایت تکوینی:

..... ۳-۲-۲ فروع قاعده الواحد در تکوینیات

- فصل سوم: اقسام تقدّم و تاخّر
- ۲-۳-۲ تقدّم و تاخّر به شرف:
- ۲-۳-۳ تقدّم و تاخّر زمانی:
- ۲-۳-۴ تقدّم و تاخّر طبعی:
- ۲-۳-۵ تقدّم و تاخّر علی:
- ۲-۳-۶ تقدّم و تاخّر جوهری:
- ۲-۳-۷ تقدّم و تاخّر دهری:
- ۲-۳-۸ تقدّم و تاخّر به حقیقت و مجاز:
- ۲-۳-۹ تقدّم و تاخّر به حق:
- نتیجه:
- فصل چهارم: قاعده امکان اشرف در تکوینیات:
- ۲-۴-۱ کاربرد قاعده امکان اشرف در تکوینیات:
- ۲-۴-۲ امکان احسنّ در عالم تکوین:
- فصل پنجم: اصل اول: انسان حقیقی ممتدّ از احسنّ تا اشرف:
- ۲-۵-۱ اصل دوّم: جسمانیّه الحد و ث بودن و روحانیّه البقا بودن نفس:
- ۲-۵-۲ اصل عقلانی بودن انسان:
- 2-5-3 اقسام عقل نظری در مراتب تکوینی:
- 2-5-3-1 عقل هیولانی:
- 2-5-3-2 عقل بالملکة:
- 2-5-3-3 عقل بالفعل:
- 2-5-3-4 عقل بالمستفاد:
- ۲-۵-۴ نفس مکلفی و نفس مستکفی و نقش آن در تصرّفات تکوینی:
- 2-4-5-1 نفس مستکفی:
- 2-4-5-2 نفس مکلفی:

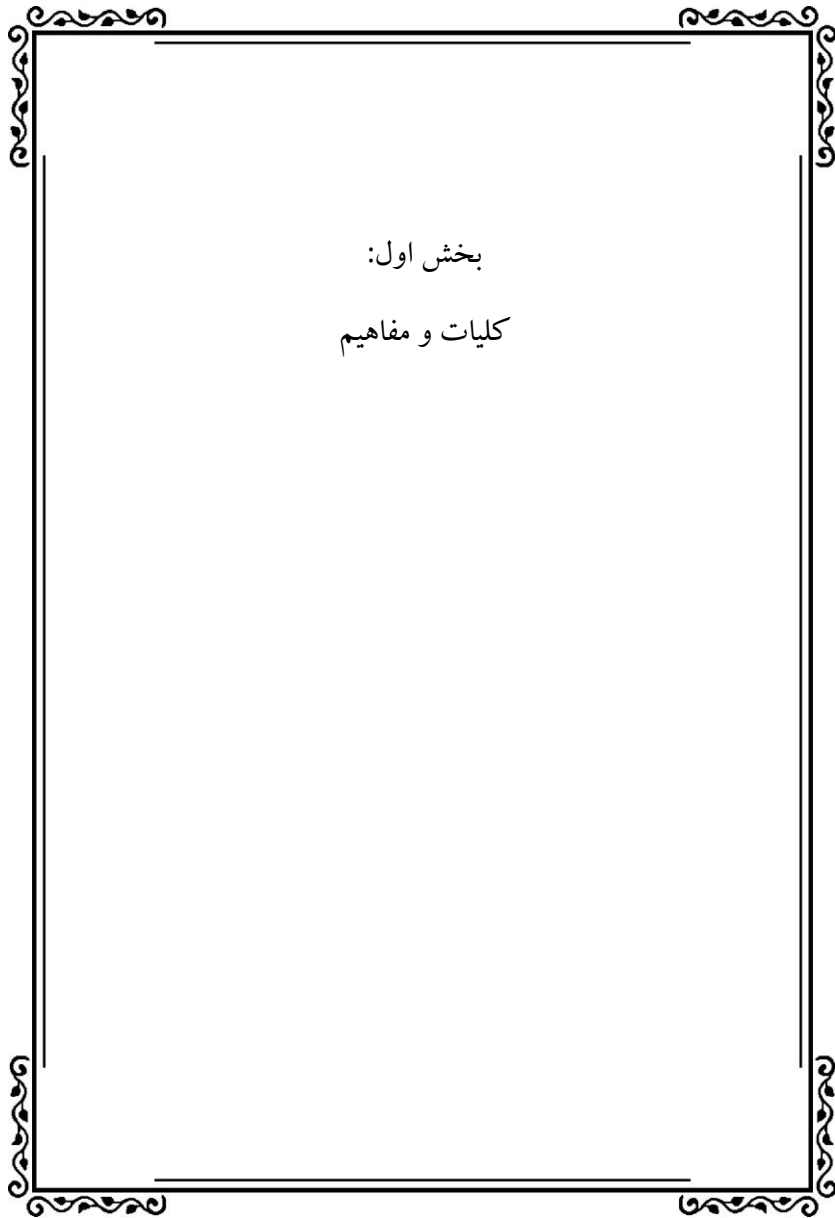
- ۲-۵-۵ اصل اتحاد عاقل به معقول:
- ۲-۵-۶ نحوه اتحاد نفس به عقل فعال بلکه فنای وی در آن:
- ۲-۵-۷ مراتب عقل عملی در رسیدن به مقام تصرف تکوینی:
- ۲-۵-۷-۱ تجلیه:
- ۲-۵-۷-۱-۱ ضرورت اهتمام به شریعت
- ۲-۵-۷-۲ تخلیه:
- ۲-۵-۷-۳ تخلیه:
- ۲-۵-۷-۴ فنا:
- ۲-۵-۷-۵ محو:
- ۲-۵-۷-۶ طمس:
- ۲-۵-۷-۷ محق:
- نتیجه:

بخش سوم:

- فصل اول: ادله نقلی و وحیانی در بحث ولایت تکوینی:
- ۳-۱-۱ ولایت تکوینی در زیارت جامعه کبیره.
- ۳-۱-۲ "خزان العلم و عیبه علمه"
- ۳-۱-۳ "و حفظه سرّه": نگاه بانی اهل بیت (علیهم السلام) از راز الهی
- ۳-۱-۴ "عصمکم الله من الزلل و آمنکم من الفتن و طهرکم من الدنس"
- ۳-۱-۵ بخش هایی دیگر از زیارت جامعه کبیره و ارتباط آن با تصرفات تکوینی
- ۳-۱-۶ ولایت تکوینی در امور معنوی:
- ۳-۱-۷ ولایت تکوینی در عالم طبیعت:
- نتیجه:
- فصل دوم: دیدگاه قرآن نسبت به ولایت تکوینی در طول ولایت الله:
- ۳-۲-۱ وساطت فرشتگان در عالم تکوین:

- ۲-۲-۳ جنود الهی
- ۳-۲-۳ واسطه گری اجنه در نظام تکوین:
- ۴-۲-۳ آیه "ومن عنده علم الكتاب" وارتباط با ولایت تکوینی:
- ۵-۲-۳ ارتباط "من عنده علم من الكتاب" و قدرت بر تصرف تکوینی:
- ۶-۲-۳ کاربرد طهارت در رسیدن به علم الكتاب:
- ۷-۲-۳ تاثیرات قوه خیال در عالم تکوین :
- ۸-۲-۳ آیه "ولله المثل الاعلی" و ارتباط با ولایت تکوینی :
- ۹-۲-۳ آیه "ولایت" و ارتباط آن با ولایت بر تکوین:
- ۱۰-۲-۳ آیه اشهاد بر خلق و ارتباط با تصرف تکوینی:
- ۱۱-۲-۳ آیه ملک عظیم و ارتباط آن با تصرفات تکوینی:
- ۱۲-۲-۳ آیه اعطای روح از مقام امر الهی و دلالت بر ولایت تکوین:
- ۱۳-۲-۳ معانی نفخه روح از امر الهی:
- ۱۴-۲-۳ مقصود از روح از عالم امر:
- ۱۵-۲-۳ عدم وجود تعدد در ارواح:
- ۱۶-۲-۳ تبیین مقام امر در ولایت بر تکوین:
- ۱۷-۲-۳ آیه اعطای روح از مقام امر الهی و دلالت بر ولایت تکوین:
- ۱۸-۲-۳ معانی نفخه روح از امر الهی:
- ۱۹-۲-۳ مقصود از روح از عالم امر:
- ۲۰-۲-۳ عدم وجود تعدد در ارواح:
- ۲۱-۲-۳ تبیین مقام امر در ولایت بر تکوین:
- فصل سوم: مصادیق تصرفات تکوینی در قرآن کریم و روایات:
- ۱-۳-۳ واژه شناسی معجزه:
- ۲-۳-۳ بیان نویسنده در باب معجزه:

.....	3-3-3 معجزه و خوارق عادات:
.....	۴-۳-۳ نمونه های قرآنی تصرفات تکوینی انبیاء:
.....	۵-۳-۳ بیان نویسنده در مورد بالاترین معجزات
.....	۶-۳-۳ تفاوت سحر با تصرف تکوینی:
.....	۷-۳-۳ واژه شناسی سحر:
.....	8-3-3 اقسام سحر :
.....	۹-۳-۳ خلاصه:
.....	۱۰-۳-۳ نمونه های قرآنی سحر و ارتباط با تصرف تکوینی
.....	۱۱-۳-۳ کرامت و رابطه آن با تصرف تکوینی:
.....	۱-۱۱-۳-۳ واژه شناسی کرامت:
.....	۲-۱۱-۳-۳ تقسیمات کرامت:
.....	۱-۲-۱۱-۳-۳ نمونه هایی از کرامت در قرآن همراه با تصرف تکوینی:
.....	۲-۲-۱۱-۳-۳ دیدگاه ابن سینا نسبت به نحوه صدور معجزات و کرامات و سحر
.....	۳-۲-۱۱-۳-۳ نتیجه کلام ابن سینا و ارتباط آن با ولایت تکوینی:
.....	فصل چهارم: امکان تصرف تکوینی اهل بیت (علیهم السلام) در روایات
.....	۱-۴-۳ روایات ناظر به دلیل عقل:
.....	۲-۴-۳ روایات ناظر بر جایگاه امامان معصوم در عالم هستی:
.....	۳-۴-۳ نمونه هایی از کرامات اهل بیت و تصرفات تکوینی آنان:
.....	سخن پایانی
.....	کتابنامه

فصل اول: کلیات

۱-۱-۱ بیان مساله:

یکی از مباحث مهم انسان شناسی، بیان جایگاه انسان در نظام هستی (عالم طبیعت و عوالم فراتر از آن) است. اندیشمندان مسلمان و غیرمسلمان (از حکیمان یونانی و پیش از آنان) از دیرباز، در قالب مکاتب فلسفی به این مساله پرداخته اند.

از آن جا که مرتبه وجودی انسان از سایر موجودات بالاتر است، قدرت تسخیر او گسترده تر است.

انسان برخلاف سایر موجودات که حد تکاملی معین و محدودی دارند، همواره در حال تکامل برای تصرف بیشتر در طبیعت است. به ویژه آن که "حرکت جوهری" که برای همه اشیاء ثابت است، نسبت به انسان به گونه خاصی نمود دارد، و تحوّل و دگرگونی او را، از مرحله خاکی تا رسیدن به مقام خلافت الهی و تعلیم اسماء نشان می دهد.

افزون بر این ویژگی اختیار انسان است. مطالب یاد شده به خوبی از برخی آیات قرآن به دست می آید.

اگر چه انسان در عالم طبیعت، دارای جسمی محدود است ولی با همین جسم پیشرفت ها و تصرفات زیادی در عالم طبیعت انجام داده است، جایگاه انسان در عالم طبیعت حدی معین و مقامی معلوم نیست. او دائماً در حال پیشرفت به سوی کمال و تصرفات بیشتر در جهان هستی است. از سوی دیگر سایر موجودات دارای حد خاص و معینی می باشند، با توجه به اصل حرکت جوهری در عالم تکوین، انسان نیز به عنوان یک موجود تکوینی، دائماً در حال حرکت و تحول است و قرآن کریم در موارد متعددی به این امر اشاره کرده است: "لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم"، "یا ایها الانسان انک کادح الی ربک کدحاً فملاقیه"^۱، "فکان قاب قوسین اوادنی"^۲،

"ونفخت فیهِ من روحی"^۳، "واذقال ربک للملائکه ائی جاعل فی الارض خلیفه"^۴، "اولئک کالانعام بل هم اضل سیلاً"^۵، "ثمّ رددناه اسفل سافلین"^۶

این آیات بر حرکت تکاملی انسان، از طبیعت مادی تا عوالم فوق ماده و مرحله خلیفه اللّهی، دلالت دارد، که اگر انسان جایگاه خود را در عالم تکوین و نسبت خود را با عالم هستی مشخص کند، و با توجه به مختاربودن، می

۱. انشقاق آیه ۶.

۲. نجم آیه ۹.

۳. حجر آیه ۲۹.

۴. بقره آیه ۳۰.

۵. اعراف آیه ۱۷۹.

۶. تین آیه ۵.

تواند هم مسیر صعود خود را در مراتب بالاتر فراهم کند، و هم راه نزول به پست ترین مرتبه هستی را برگزیند. انسان کامل از مقام وحدت سعی برخوردار است ولی سایر موجودات زوج آفریده شده اند.

ویژگی کمال جویی نیز، همان گونه که انسان را به بالاترین مراتب هستی می رساند، بگونه ای که می تواند در همه هستی تصرف کند و مجلای اسمای الهی باشد، می تواند او را به پست ترین مرحله وجودی پایین بکشانند.

در این پایان نامه برآنیم که : امکان و وقوع ولایت تکوینی بر اشیا و مقام خلیفه الهی انسان را، که برگرفته از حقیقت محمدیه (صلی الله علیه و آله و سلم) است، و هم تنها باعث پیدایش همه اشیا است، و تکاملی موجودات نیز به او ختم می شود- که از آن تعبیر به قوس ادنی و اعلی می شود - ثابت کنیم. البتّه از آن جا که بنا به دلائل عقلی و فلسفی صدور چند معلول از یک علت تامّه محال است حقیقت محمدیه - که ائمه معصومین (علیهم السلام) نیز از شئون وجودی این حقیقت می باشند - به عنوان عقل اول، واجد همه کمالات و معصوم از هرگونه خطاست و مبدأ همه انبیاء و اولیاء و تابعین آنان می باشد. سایر موجودات در رتبه پس از این قرار می گیرند.

هدف اصلی آن است که انسان سالک به مقام عبودیت تامّه (مقام "عبده") نائل شود، که از ویژگی های پیامبر بزرگوار و اهل بیت مطهرش می باشد. این ویژگی که هدف اصلی خلقت انسان نیز هست، انسان را مظهر اسمای چهارگانه الهی (الاول، الآخر، الظاهر، الباطن) قرار می دهد.

۱-۱-۲ ضرورت تحقیق:

ضرورت تحقیق در شناخت انسان و حقیقت وجودی او که از عالم ماده و استعداد محض تا عوالم فوق ماده را در برمی گیرد این مسئله و ضرورت آشنایی با جایگاه انسان و حقیقت ولی خدا و خلیفه خداوند و انسان کامل و نحوه تصرفات او را ایجاب میکند که ما این جایگاه را تبیین و بازشناسی کنیم.

۱-۱-۳ پیشینه تحقیق:

با توجه به این مسئله و ضرورت تحقیق و دغدغه داشتن خیل کثیری از حکماء پیشین مانند: افلاطون و ارسطو و حکماء عصر حاضر از جمله ابن عربی و عبدالکریم جیلانی و ملاصدرا و علامه طباطبایی و حسن زاده آملی بر

این مهم تاکید داشته اند که مسئله انسان و جایگاه تصرفات او در عالم ماده و معنا در شناخت توحیدی او نسبت به این جایگاه کمک کننده است. از جمله کتابهایی که می توان نام برد عبارتند از:

فتوحات مکیه محد الدین ابن عربی

الانسان کامل عبد الکریم جیلانی

مجموعه رسائل ملاهادی سبزواری

جامع الاسرار حاج حیدر آملی

مفاتیح الغیب و تفسیر القرآن الکریم ملاصدرا

انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه علامه حسن زاده آملی

مصباح الهدایه الی الخلافه امام خمینی

حقیقت حیات انسانی در قرآن کریم و تفسیر آیت الله جوادی آملی

و سایر کتب و مقالاتی که در این موضوع نگاشته شده است.

۴-۱-۱ سوال اصلی تحقیق:

• آیا آموزه های عقل و نقل می تواند اثبات کننده ولایت تکوینی انسان باشد؟

۵-۱-۱ سوالات فرعی تحقیق:

• نقش انسان کامل و مقام خلیفه اللهی در مسئله چگونه است؟

• دیدگاه وحی درمورد ولایت تکوینی انسان چیست؟

• آیا از منظر وحی تصرفات تکوینی واقع شده است؟

• آیا از منظر عقل تصرفات تکوینی واقع شده است؟

• آیا بین سعه وجودی انسان و تصرف تکوینی ارتباط وجود دارد؟

• آیا متعلق تصرفات تکوینی انسان عام و شامل عالم طبیعت و ماورای طبیعت است؟

۶-۱-۱ فرضیه های مطرح:

انسان می تواند مراتب کمالی خود را از ضعیف ترین مرحله (هیولایا استعداد محض) تا بالاترین آن - که "قوس

صعودی" نامیده می شود - و اگر به عکس باشد از آن به "قوس نزولی" تعبیر می کنند.

با توجه به شرافت ذاتی و برتری انسان حتی بر ملائکه (عالم عقول) باید انسان از ویژگیهایی برخوردار باشد که به جایگاه اصلی این شرافت که قدرتهای فراتر از عالم ماده و فراتر آن که عالم عقول و ملائکه است نائل آید و بر این جایگاه که همان حد لایقنی انسان است شواهدی در قرآن و روایات ذکر شده است.

۱-۱-۷ اهداف تحقیق:

- معرفت نفس و نقش آن در تصرفات عالم تکوین.
- تبیین جایگاه انسان و نحوه تصرفات او در نظام هستی.
- جایگاه اختیار انسان در این گونه تصرفات.
- جایگاه انسان کامل در تصرفات عالم تکوین.

۱-۱-۸ روش تحقیق:

با توجه به منابع موجود که در این رابطه وجود دارد از منابع کتابخانه ای و مقالات علمی در این تدوین به کار گرفته شده است، این پایان نامه تحقیقی و توصیفی می باشد.

۱-۱-۹ ساختار و سازماندهی تحقیق:

فصل اول: بررسی و واکاوی واژه های کلیدی: امکان، ولایت تکوینی، مقام خلیفه اللهی، تعلیم اسماء، برتری انسان بر فرشتگان و همه موجودات، برتری مقام ولایت بر مقام نبوت، انسان کامل.

فصل دوم: تبیین مبانی فلسفی و عرفانی مرتبط با بحث: سنخیت بین علت و معلول، قاعده الواحد، قاعده امکان اشرف و اخس، وارتباط آن با نفس ناطقه انسان.

فصل سوم: جایگاه وحی در اثبات و کیفیت تصرفات تکوینی، آیات قرآن، روایات، زیارت جامعه کبیره، ماهیت معجزه، کرامات و سحر.

فصل دوم: مفهوم شناسی

۱-۲-۱ واژه امکان:

در لغت: به معنای قادر گردانیدن بر چیزی یا کاری است.

در اصطلاح: فلسفه به امری گویند که وجود یا عدم برای آن ضروری نباشد چندین تقسیم برای آن بر شمرده اند از قبیل: امکان خاص، امکان اخص، امکان عام، امکان ذاتی و... آن چه در این جا مورد نظر است امکان و قوعی است یعنی وقوع آن مستلزم محال نیست.

انسان دارای موارد مختلف استعمال لغوی می باشد از جمله آنها میتوان این موارد ذیل را اشاره کرد:

الانسان که در مذکر و مونث یکسان است و به معنای جنس بشری گفته می شود.^۷

مراد از جایگاه انسان فقط قابلیت های مادی و فیزیکی و اقتدار و بهره مندی انسان، در مقایسه با دیگر موجودات نیست، بلکه قوه و قدرتی که او را از بقیه موجودات متمایز می کند، که همان دینه ها و گنجینه های عقلی است.

۱-۲-۲ مفهوم شناسی تکوین:

تکوین مصدر باب تفعیل، از ماده کون به معنای: به وجود آوردن شیئی است، ایجاد شیء مسبوق به ماده را نیز تکوین گویند.^۸

در اصطلاح به معنای ایجاد شیء مسبوق به ماده می باشد و خارج شدن از عدم به مرحله وجود.^۹

۱-۲-۳ مفهوم شناسی ولایت:

واژه "ولایت" از ریشه ولی به ساکن بودن لام به معنای قرب است.^{۱۰}

"ولایة" به معنای سلطنت و حکومت و سرپرستی که کاری است که برعهده گرفته شده است، و اشعار به تدبیر و قدرت بر فعل را دارد.^{۱۱}

"ولایه" به معنای تولی امریا محبت و نصرت و آزادی است.^{۱۲}

^۷ سیاح، احمد، فرهنگ ابجدی عربی به فارسی، ص ۷۷۴

^۸ ابن منظور، جمال الدین، لسان العرب، ج ۱۳، ص ۳۶۴ طریحی، فخرالدین، و مجمع البحرین، ج ۶، ص ۳۰۴

^۹ حسینی زبیدی سید مرتضی، جواهر القاموس جلد ۱۸ ص ۴۸۷

^{۱۰} همان، ج ۱۵، ص ۴۵۵

^{۱۱} همان، ج ۱۵، ص ۴۰۶

^{۱۲} طریحی، فخرالدین ابن محمد، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۴۵۵

بعضی وجه مشترک این دو واژه را توکی امر دانسته اند، "ولا" و "توالی" آن است که دو یا چند چیز، به گونه ای باشند که میان آنها فاصله نباشد. قرب می تواند یا مکانی باشد و یا معنوی.^{۱۳}

اصل این ماده "وقوع الشیء وراء شیء مع رابطه بینهما" است.^{۱۴}

ولایت در اصطلاح متکلمین واجب الطاعة شدن در مقابل ولی است.^{۱۵}

فصل سوم: مبانی فرضیه

۱-۳-۱ خلافت چیست و خلیفه کیست:

الف: مقام خلیفه الهی انسان و ارتباط آن با ولایت تکوینی:

خلافت و جانشینی دو گونه قابل تصور است:

اول: این که مثلاً: فرزندی پس از درگذشت پدر جانشین او شود، که بلحاظ رتبه و مقام نه تنها کمتر از او نیست، بلکه شاید به مراتب از او بالاتر باشد. این جانشینی اعتباری و قهری است، و هیچ ارتباط حقیقی بین جانشین و مستخلف عنه، نیست.

دوم: بین آن دو به لحاظ مرتبه وجودی تفاوت و تمایز اساسی باشد، خلیفه مرتبه ای پایین تر از مستخلف عنه دارد و توانایی خود را مرهون اوست.

از آن چه در آیه شریفه "انّی جاعل فی الارض خلیفه" گفته شد، بدست می آید که: خلیفه باید همانند مستخلف عنه از سعه وجودی برخوردار باشد و تمامی کمالات او را دارا باشد، نه صرفاً دو اسم از اسماء الله را دارا باشد، بلکه باید متخلّق همه اسماء الله باشد، به قرینه آیه بعدی: "وعلم آدم الاسماء کلّها"^{۱۶}

از این رو خلیفه باید از هر کسی شبیه تر به مستخلف عنه باشد و از کمالات وجودی او برخوردار باشد، نه بدان گونه که فرشتگان گمان می کردند که: خداوند باید کمالات آنها را ملاک قرار دهد، یک مدیر باید شبیه ترین افراد به خود را جانشین قرار دهد نه شبیه ترین فرد به کارمندانش را.

۱-۳-۲ رابطه بین خلافت انسان و ولایت تکوینی:

در این راستا مناسب است به سراغ قرآن برویم و آیه شریفه: "انّی جاعل فی الارض خلیفه" را بررسی نماییم:

^{۱۳}. راغب اصفهانی، حسین ابن محمد، مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۸۵

^{۱۴}. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۱۳، ص ۲۰۳-۲۰۸

^{۱۵}. موسوی بغدادی، علی ابن حسین، رسائل شریف، مرتضی، ج ۴، ص ۱۳۲

^{۱۶}. بقره، آیه ۳۳

ذکر این مقدمه بجاست که: تفاوت جمله فعلیه با جمله اسمیه در آن است که: در جمله فعلیه زمان دخالت دارد، از این رو دلالت بر دوام ندارد، به خلاف جمله اسمیه که دلالت بر دوام و استمرار دارد. پس آیه شریفه دلالت بر استمرار خلافت انسان از سوی خداوند متعال دارد.

علامه حسن زاده آملی در رساله "انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه" می فرماید:

جمله "انی جاعل فی الارض خلیفه"، دالّ بر وصف دائمی است و جعل، مقید به شخص خاص و زمان خاص نیست، چرا که با جمله فعلیه نیامده است تا محدود باشد.^{۱۷}

آیت الله جوادی آملی نیز در تفسیر تسنیم می فرماید:^{۱۸}

آوردن ضمیر متکلم مفرد در کلمه "انی" به جای ضمیر متکلم مع الغیر، از این روست که: در مواردی خدای سبحان فعل را به صورت جمع می آورد، که وساطتی در کار باشد، مانند آیه شریفه ای که درباره خلافت حضرت داوود آمده است: "یا داوود انا جعلناک خلیفه فی الارض".^{۱۹} در این گونه موارد، خداوند فعل را با توجه به وجود وساطت به صورت جمع می آورد، اما در مسئله خلافت انسان، که هیچ واسطه ای از فرشتگان در کار نیست، بلکه همه فرشتگان مخاطب این خطاب هستند، جمع آوردن ضمیر متکلم وجهی ندارد. بلی! در مسئله توحید ضمیر متکلم وحده است؛ زیرا تعدّد و کثرت در آن تصوّر ندارد مانند آیه "انی انا الله".^{۲۰}

در ادامه می فرماید: "عدم وساطت فرشتگان مربوط به حقیقت جان خلیفه الله است، که اساس در مسئله خلافت است و این مرحله از وجود خلیفه است که معلم فرشتگان است و ادراک آن مقدور آنان نیست؛ از این رو نمی توانند در آن واسطه فیض شوند، و گرنه شکی نیست که فرشتگان در مراحل نازل خلیفه الله، یعنی: جسم و بدن وساطت دارند؛ لذا برخی از فرشتگان که از فرشتگان مهیم و متجیر بر اثر استغراق در شهود الهی، و بقای در فنا، و استمرار محو بدون صحو هستند، مشمول خطاب و محاوره نبوده و وساطتی در جعل خلیفه ندارند؛ چرا که در جوار امر به سجود و در تعلّم از انواع و اخبار اسما حضور ندارند و به طریق اولی در جعل خلیفه نیز حضور و وساطت ندارند".^{۲۱}

^{۱۷}. صمدی آملی، داوود، شرح انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه، ص ۱۷۶

^{۱۸}. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، جلد ۳، ص ۳۷

^{۱۹}. سوره ص آیه ۲۶

^{۲۰}. طه، آیه ۱۴

^{۲۱}. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، جلد ۳، ص ۲۶